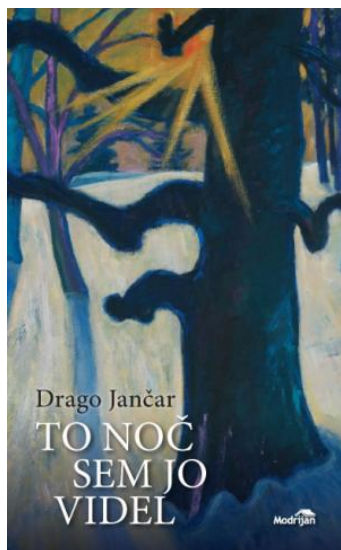

Tomo Virk: O ljudeh, »ki so hoteli samo živeti«

Drago Jančar: *To noč sem jo videl*. Modrijan, Ljubljana 2010, 192 strani, 17,30 €

To noč sem jo videl ni roman o »naših« in »njihovih«, o pravi in nepravi strani v zapletenem, kaotičnem metežu druge svetovne vojne na Slovenskem, temveč je predvsem roman o ljudeh, »ki so hoteli samo živeti«, in sicer v za to najbolj neprimernem času, v obdobju okrutne vojne.

»Nenavadna ljubezenska zgodba torej o pristni, spontani, izraziti ljubezni do življenja, v katero poseže prisilna, nenaravna, neubranljiva smrt.«

Vsebina Jančarjevega novega romana *To noč sem jo videl* bi se dala zelo na kratko in v najbolj grobih obrisih povzeti takole: mlada, športna, inteligentna, lepa, neubranljivo zapeljiva in nekoliko spogledljiva Veronika – prava *femme fatale* – se s svojim blagim, poštenim, razumevajočim možem, premožnim tovarnarjem in graščakom Leom Zarnikom, znajde sredi vihre druge svetovne vojne na Gorenjskem. Politika ju ne zanima. Preudarni Leo ima na eni strani dobre družabne odnose z okupatorjem, na drugi pa pomaga partizanom, medtem ko njegova žena skrbi predvsem za zdravo športno in omikano kulturno življenje. Čeprav sta zaradi dobrote do preprostih ljudi pri teh priljubljena, čeprav oskrbujeta partizane z zalogami – Leo jim priskrbi celo ilegalno tiskarno – in čeprav s svojim vplivom iz rok gestapa iztrgata talca, poznejšega partizana, ju nekega zimskega jutra leta 1944 partizani zvržejo z gradu v gozd, zverinsko mučijo in ubijejo. Razlog za to so na eni strani pritlehne strasti in drobne slabosti malih protagonistov (v tem primeru predvsem nehvaležnega rešenega talca), na drugi krvoločna »politika« gozdnih revolucionarjev, ki jo je – tako je nekajkrat nakazano – psihološko mogoče razumeti tudi kot odgovor na nič manj okrutno ravnanje okupatorja.

Nekaj desetletij nazaj taka knjiga na Slovenskem seveda ne bi mogla kar tako ugledati luči sveta. Vse do osemdesetih let je – razen Kocbekovega *Strahu in poguma*, dela, ki je avtorju prineslo, blago rečeno, same težave – v slovenski literaturi (v slovenskem zgodovinoписju pa še kako desetletje dlje) iz znanih razlogov prevladoval pogled, ki je partizanski narodnoosvobodilni boj in medvojno revolucijo brez izjeme osvetljeval predvsem s pozitivnega vidika, kakršno koli drugačno medvojno držo pa z negativnega. V osemdesetih letih so se razmere začele spreminjati in med bralce so prihajali romani (na primer Jožeta

Snoja ali Marjana Rožanca), ki so si drznili do tedaj izrazito črno-belo podobo medvojnega dogajanja prikazati tudi nekoliko bolj kompleksno.

Danes za slovensko literaturo seveda ni več tabu tem, tudi prej omenjene ne. Pa vendar; če je kdo pričakoval, da bo kot protiutež količinsko precej obsežni tako imenovani »partizanski« književnosti iz polpreteklosti nastopila poplava »protipartizanske«, »domobranske«, »belogardistične« ipd. literature, se je uštel. Resda je v zadnjem času do besede prišla tudi druga plat medvojnega dogajanja, bodisi v spominskih zapisih, zgodovinskih študijah ali dokumentarnih razstavah in kronikah; a v sami literaturi razmeroma redko. Kar zadeva pestro in še vedno nekoliko delikatno medvojno dogajanje, ostaja za slovensko književnost tu še precej neizrabljenega prostora.

Jančar je med najbolj uveljavljenimi sodobnimi slovenskimi pisatelji pravzaprav eden redkih, ki posega vanj. To je epizodno počel že v nekaterih novelah oziroma kratkih zgodbah, pa tudi v predzadnjem romanu *Drevo brez imena*. A – če se za kratko zadržimo pri tem romanu – tako obetavna zgodba o legendarnem domobranskem poveljniku Aleksiju, za Slovence povsem nezaslišanem donhuanu, kot tudi tista – z njo tesno povezana – o mladi štajerski učiteljici, njegovem medvojnem dekletu, ostaneta ob osrednji temi tega romana (imenujmo jo »vrtoglavi vrtinec zgodovine«) zgolj torzo. Medvojni usodi protagonistov sta le razmeroma fragmentarni retrospektivni preblisk v glavi arhivarja, ki ga domišljija na krilih dokumentov, s katerimi ima poklicno opraviti, nezadržno vleče v pogubno brezno preteklosti. Pravzaprav se Jančar, ki je napisal že kar nekaj zgodovinskih romanov, temi druge vojne z vso težo posveti šele v najnovejšem, *To noč sem jo videl*.

Takoj je treba povedati, da Jančar s tem romanom ne želi postavljati protiuteži nekdanj *mainstreamovski* partizanski literaturi, denimo v duhu: »vsaka palica ima dva konca; zdaj bomo pokazali še drugo plat medalje«. Jančar vsekakor ni pisec, ki bi mu lahko pripisovali tovrstno preprosto, binarno ideološko matematiko; ne nazadnje bi tak borbeni angažma utegnil biti nekakšen anahronizem. Kot avtorja ga ne more poganjati strast osebne, neposredne izkušnje z dogajanjem med drugo svetovno vojno, saj te preprosto nima; kot intelektualca ter umetnika pa ga ne smeta gnati pristranost in ideološki aktivizem, temveč tista želja po ubesedenju tega, kar se je dogajalo *zares*, ki temelji na razumevanju, zgodovinskem spominu, sočutju in empatiji. Toda: kako pisati o tem, kako je bilo *zares*, brez neposredne izkušnje? Kako nečemu bodisi namišljenemu bodisi (tako kot v tem primeru, ko gre pravzaprav za zgodovinsko izpričano usodo medvojnih lastnikov gradu Strmol) poznanemu iz pripovedovanja ali iz zgodovinskih virov dati težo življenjske usode? In v kontekstu pisanja o medvojnem dogajanju nič manj pomembno vprašanje: kako se pri tem izogniti pastem teznosti oziroma ideološkosti?

Z literarno čim močnejšo upodobitvijo, bi lahko odgovorili na splošno. Literatura je, kot je znano (nemara najbolj prepričljivo je to ponazoril Jauss), medij, ki nam lahko najbolje posreduje tujo (tudi zgodovinsko) izkušnjo, in veliki pisatelji so, če lahko verjamemo Iris Murdoch, tako kot etični ljudje zmožni videti zadeve take, kakršne so. Jančar skuša na gornje dileme odgovoriti z uporabo preskušene, za ta namen gotovo posebej primerne in učinkovitega postopka: tako imenovane *rašomonske strukture*. Roman sestavlja pet poglavij. Prvo, uverturno, spremljamo skoz oči predvojnega jugoslovanskega in medvojnega četniškega oficirja, Srba Steva, ki po koncu vojne tik za mejo v Italiji v taborišču za vojne

ujetnike čaka na negotovo usodo. V spominu obnavlja svoje življenje tik pred izbruhom vojne, ko je že poročena Veronika za leto dni pobegnila z njim, nato pa se vrnila k možu Leu. Naslednja štiri poglavja obravnavajo dogajanje, povzeto na začetku tegale zapisa, to pa vsako iz enega zornega kota, z avtoriteto vednosti vselej enega protagonista oziroma priče dogajanja: z gledišča Veronikine duševno nekoliko odmaknjene matere, nemškega zdravnika častnika, ki je bil med vojno večkrat gost na Leovi in Veronikini graščini, grajske gospodinje in Veronikine zaupnice Jožice ter – nazadnje – Jeranka, občasnega delavca na graščini, pozneje partizana, ki je Veroniko in Lea ovadil. Resnica je vselej (tudi) stvar perspektive, zato Jančar dogajanje podaja skoz polifonijo različnih perspektiv. – A treba je dodati, da so to brez izjeme perspektive stranskih likov. Na dogajanje nikoli – in to je v številnih pogledih pomenljivo – ne pogledamo skoz perspektivo lika, o usodi katerega roman pravzaprav pripoveduje, Veronike torej. Čeprav jo bralec nenehno čuti kot središče zgodbe in čeprav je tako ali drugače predmet oboževanja (strastne ljubezni, materinske ljubezni, zaščitniške ljubezni ali pa zaljubljenosti) vseh petih pripovedovalcev, katerih pozornost se najbolj osredotoča nanjo, v njene notranje vzgibe, čustvovanja, upe in strahove pravzaprav nimamo zares vpogleda. Ves čas je živo navzoča, obenem pa tudi ves čas visi v zraku, nekako tako kot na samem začetku romana njena prikazen tisto *noč, ko jo je videl* njen ljubimec Stevo.

Rašomonska struktura je seveda zelo ustrezen pripomoček pri pisateljevem namenu, da sam z avtoriteto avtorja in s svojim lastnim mnenjem, ki ga v zunajliterarnem svetu gotovo ima, o pripovedovanem dogajanju ne bi razsojal; pušča, da tako rekoč spregovori *stvar sama* in da na podlagi njenega »govorjenja« razsoja bralec. Jančarju niti malo ne gre za to, da bi se – v danes še vedno za marsikoga travmatičnem prepiru med Slovenci o »pravici« in »nepravici« strani med drugo vojno – postavil na to ali ono stran. Vsaj v tem romanu ga na prvem mestu ne zanimata ne zgodovina zmagovalcev ne zgodovina poražencev, ki – vsaka s svoje strani – v zgodovinskem dogajanju razbirata tako ali drugačno logiko in smisel ter se tako umeščata v abstraktno zgodovino, zgodovino »velikih dogodkov«, »zgodovino struktur«; zanima ga predvsem – če si sposodimo še en izraz s področja zgodovinopisja – »zgodovina vsakdanjega življenja«. »Nihče ne ceni ljudi, ki so hoteli samo živeti,« po vojni razmišlja nekdanji vermahtovski vojaški zdravnik in tako nekako mimogrede ubesedi tisto, kar bralec vseskozi čuti: *To noč sem jo videl* ni roman o »naših« in »njihovih«, o pravi in nepravi strani v zapletenem, kaotičnem metežu druge svetovne vojne na Slovenskem, temveč je predvsem roman o ljudeh, »ki so hoteli samo živeti«, in sicer v za to najbolj neprimernem času, v obdobju okrutne vojne.

Navadni človek sredi vojne vihre, človek, ki hoče »samo živeti« in ga ne zanimajo velika zgodovinska dogajanja, ideologije, Resnice, temveč zgolj življenje *sámo*, je razmeroma redka podoba v slovenskem romanu o drugi svetovni vojni, vendar ne edina. Skoz oči otroka – in skoz svojo lastno izkušnjo – sta jo v osemdesetih letih denimo podala že Marjan Rožanc in Lojze Kovačič. A Jančar je vendarle drugačen. Medtem ko je pri Kovačiču in Rožancu kljub silnemu zgodovinskemu dogajanju, ki poteka v ozadju, v ospredju bolj svet imanence osrednjega lika, pri Jančarju, nasprotno – ne le zaradi razpršenosti pripovedne perspektive – prevlada občutje dialektike med notranjim in zunanjim, med imanenco in tem, kar jo presega, »transcendenco«. Ta »transcendenca« ni Resnica, bodisi Resnica Zgodovine ali Ideologije, temveč – usoda. Tako kot pravzaprav v vseh Jančarjevih zgodovinskih romanih tudi *To noč sem jo videl* pred nami razgrinja dialektiko razmerja (v obliki kratkega stika) med posameznikom in (zgodovinsko) usodo. Tudi človek, ki hoče »samo živeti« – in v izhodišču

najbrž vsak hoče predvsem to –, se ne more izogniti temni, neobvladljivi višji sili, ki temu hotenju postavi nepremostljivo zapreko. Ne more se izogniti usodi, ki ima – omenimo to zanimivost – podobno kot v prejšnjih dveh Jančarjevih romanih nekatere lastnosti osrednje protagonistke: je neubranljivo privlačna, smrtno nevarna, skrivnostna, nedoumljiva, nepredvidljiva; s svojim globokim, temnim pogledom daje vtis, da ve več, kot moremo vedeti sami; motivov njenega delovanja ne moremo dognati. Ob njej človek propade.

Spretno Jančarjevo pero – roman je izdelan natančno, brez ohlapnejših mest in nepotrebnih ponavljanj, ki se seveda tu pa tam primerijo celo najboljšim piscem, včasih tudi Jančarju – doseže, da je bralec ob sklepu pretresen. Ne le zaradi okrutne usode, ki doleti Lea in Veroniko in je precej zvesto posneta po resničnem dogajanju pred dobrimi šestimi desetletji, temveč tudi zaradi »sporočila«, ki presega to konkretno usodo. Dialektika posameznika, ki želi »samo živeti«, in usode, ki mu to preprečuje, se namreč izkristalizira v samosvojo zgodbo o ljubezni in smrti. Ljubezen, za katero tu gre, pravzaprav niti ni toliko tisto, kar se je spletlo med Veroniko in Stevom ter čemur smo priča v uvodnem poglavju, temveč je to prej v liku vseprisotne Veronike – ljubiteljice narave, gibanja, živali, ljudi, umetnosti, skratka: vsega živega – upodobljena *ljubezen do življenja*. Nenavadna ljubezenska zgodba torej o pristni, spontani, izraziti ljubezni do življenja, v katero poseže prisilna, nenaravna, neubranljiva smrt. *Eros-thanatos* v sicer velikokrat videni, a obenem vselej novi, presunljivi podobi.

To noč sem jo videl tako (spet, bi lahko rekli glede na prejšnji Jančarjev opus) upodablja kruto osebno usodo posameznika v krempljih neusmiljenega zgodovinskega dogajanja. O tem dogajanju ne razsoja ideološko; tako kot smo pri pisatelju vajeni že od prej, prikazuje mehanizme slepe usode, ki človeka lahko (in po navadi tudi ga) zadene s katere koli strani. Daje vtis ideološke nevtralnosti ter obenem globoke človeške zavzetosti in prizadetosti. Vsaj sam se ob prebiranju romana nisem mogel ubraniti pomisli, da za vzpostavitev zdravega, netravnatičnega odnosa do naše preteklosti ne bi bilo slabo, ko bi bilo s podobno občutljivostjo napisano še več del o tem, za Slovence še vedno ne povsem razčiščenem obdobju; ko bi, skratka, druga svetovna vojna na Slovenskem – tako kot v Franciji doba restavracije – dobila svojega Balzaca. Pisatelja (bržkone realneje: več pisateljev) torej, ki bi z veliko literarno močjo, izhajajoč ne iz politične, ideološko obarvane ideje o »pravi« zgodovinski resnici, temveč iz vsaj v tem pogledu nevtralne, »metafizične« – Jančarjeva univerzalna dialektika posameznika in zgodovinske usode se zdi kar primerna za to –, tako kot Balzac v več romanih popisal omenjeno obdobje iz zornih kotov vseh »plasti prebivalstva«, z gledišča vseh mogočih (ideoloških, delovanjskih, nazorskih) drž. Nekaj kamenčkov v tem mozaiku že imamo; ali bomo dobili celotnega, je bolj kot od zgodovinske razgledanosti, hotenja in (ne)ideološke drž slovenskih pisateljev odvisno od njihove literarne moči.

(Objavljeno v *Pogledih*, št. 12, 8. septembra 2010.)

VIR: <http://www.pogledi.si/knjiga/o-ljudeh-ki-so-hoteli-samo-ziveti>